

TABÉRY GÉZA LEGÚJABB REGÉNYE.

Szarvasbika. Regény, Budapest,
1925. Az Athenaeum r.-t. kiadása.

Végre egy erdélyi regény, amelyik nem szorul a bírálónak elnéző jóakarátára, mert kibírja a legerősebb kritikát. A *Szarvasbika* nem bátortalan irodalmi kísérletezés, hanem egy nagytehetségű művészléleknek erős alkotása. Tabéry Géza e könyvével az erdélyi magyar regényírók élére került, tiszteletre méltó helyre egy szép névsorban olyan időben, amikor az irodalommal való foglalkozás nem pusztán szórakozás, hanem egy nemzet történeti kulturájának s ezáltal magának a Romániába szakadt magyarság magyar közműveltségének fenntartása és továbbfejlesztése. Itt ma minden magyarul leírt szó történeti jelentőségű: vagy épít, vagy rombol. Ebben az irodalommal való foglalkozásban lenni vezér, — — olyan megtiszteltetés, amely nagyon szép dolog, de egyszersmind sok mindenre is kötelez.*

* Szükségesnek tartottam Tabéry Gézának az Erdélyi Irodalmi Társaság levéltárában lévő rövid Önéletrajzát e helyen közölni:

„1890 július 17-én születtem Nagyváradon. Iskoláimat is itt végeztem. A jogi fakultás két szemeszterét Genfben hallgattam. Doktorátust a kolozsvári egyetemen tettem.

Első versem 1909-ben a „Független Magyarország“-ban jelent meg; ettől kezdve ugyane lapnak sűrűn írtam verseket, novellákat. Azt hiszem, hogy genfi tartózkodásom volt döntő befolyással arra, hogy író, illetőleg újságíró lettem. Romantikus környezet volt ez, orosz diákokkal, diáknőkkel, akik között Figner Vera asszonyt is megismertem, a háború előtti orosz forradalmi mozgalmaknak ezt a nagyszerű és legendás mártírójét. Genfi élményeim szubjektív feldolgozásából keletkezett első regényem, a *Néma harc* (1911. Tevan kiadás), 1914-ben még egy novellás könyvem jelent meg: *A Clemantiszos udvar*. Ekkor már „A hét“-nek voltam állandó munkatársa s írtam a *Pester Lloyd*-ba s a *Buda-pesti Hírlap*“-ba is.

A világháború első napján be kellett vonulnom ezredemhez, melynek kötelékében Galiciában szenvedtem és küzdöttem hosszú hónapokig. A Kárpátokból kerültem vissza a frontról s ettől kezdve leginkább Nagyszebenben, Brassóban, Gyulafehérvárott voltam helyőrségen. Háború alatt jelent meg: *Vesztta Flagellánus* c. novelláskötetem, *At a Golgotán* c. regényem s 1918 októberében *Forradalmi versek*, mindhárom kötet Tevan kiadásában.

Leszereléskor mint belügyminiszteri fogalmazó és főispáni titkár tértem haza Nagyváradra polgári életembe s maradtam ez állásban a román hadsereg bevonulásáig. Emellett hírlapírással is foglalkoztam. Az imperium átvételekor, 1919 nyarán, *Magyar Szó* címen heti folyóiratot indítottam; 1920-ban a *Tavaszt* szerkesztettem. Előadott színpadi munkáim: *Helén vágyai* (1914, Nagyvárad), *Mimikri* (1921, Kolozsvár), *Atomhajó* (1922, Nagyvárad), *Kolozsvári bál* (1924, Kolozsvár).

Jelenleg mint hírlapíró a *Nagyvárad* c. napilapnál keresem minden-napi kenyeremet.

A *Szarvasbika* mint regény főképen érdekes. Meséje a figyelmet s az érdeklődést annyira le tudja kötni, hogy a kötetet muszáj egyfolytában végigolvasni. Nincs benne semmi terjen-gösség. Noha igazán sok alkalom kínálkozott volna színes leírásokra, meg lélektani fejtegetésekre, Tabéry nem élt velük. Csupa cselekvés, csupa dráma ez a regény; olyan, mint valamely izgató mozidarab.

Meséje röviden az, hogy Bólyai Farkas, a nagy tudós, szerelmes volt a szép Teleki Annába, aki a kolozsvári bálon egy őrizetlen pillanatban azt tanácsolta neki: szökjenek meg együtt Erdélyből messzi Németországba, ott majd boldogan fognak élni. Hanem a nagy tudós Bólyai gyáva gavallér volt; a jó tanácsot nem fogadta meg, inkább visszament Marosvásárhelyre a tanári katedrára ábrándozni a geometriáról, meg — az elszalasztott boldogságról. Ugy látszik, Farkast nem a szerelmes nő bírása, hanem a kielégülésre vágyó szerelem gyöttrő szenvedélye gyönyörködtette. Álmodozó tudós és gyáva gaval-lér volt, kit végzete egy forróvérű nő útjába sodort; s bár a boldogság neki ott egyszer önkényt felkínálkozott, — nem mert hozzányulni.

A szintén szerelmes Teleki Annának így megbántott büszkesége különös módon vett elégtételt: magába bolondította a gyáva Bólyai Farkasnak délceg fiát, Jánost, azért, hogy az apát a fiára való szerelmi féltékenységgel gyötörje meg. Az apának gyávaságát Anna a fiu szerelmi sikerével akarta kigúnyolni. Valóban izgatón érdekes az, a mód, ahogyan Tabéry e romantikus bosszút végrehajtatta. Teleki Anna célt ért, — s most már ő; a szép asszony, nemcsak az apának, hanem a fiunak is végzete lett. Ezentúl mint a geometriában két párhuzamos vonal, úgy törtetett egy irányban előre Bólyai Farkas és Bólyai János. Ugyanegy szenvedély hajtotta őket. Vajjon ez az egy irányban törtető két férfi fog-e valaha találkozni? Vajjon találkozhat két párhuzamos vonal?

Ez a regény meséjének főkérdése.

A két párhuzamos, az apa és a fiú, egyszer csakugyan találkozott. Teleki Anna hozta őket össze. Véres párbajt vívtak, melyben az apa legyőzte és súlyosan megsebesítette fiát. Hanem e találkozást Teleki Anna nem élte túl. Míg a szerelemnek e két tudós bolondja egymás életére tört, azalatt Teleki Anna szép csöndben kiszenvedett. Mikor ez a két tönkretett élet le-

számolt egymással, az, aki tragédiájukat okozta, a nő, már nem volt az élők sorában.

Anna halálával a regény is befejeződött. Mi mondanivalója is lehetett volna még Tabérynak, minek utána szinte matematikai pontossággal bebizonyította, hogy a férfi sorsa a nő...?

*

Tabéry naturalista művész. Regényében nincs semmi, ami ne a valóság, ne a lehetőségesség benyomását tenné. Epizódalakjai ép oly élethűek, mint főszereplői. De azért ez a föltétlen élet-hűségre törekvés nem teszi közönséges munkává a *Szarvasbikát*. Van valami diszkrét tartózkodás Tabéry művészetében, ami jól esik a művelt olvasónak, mert kiérezheti belőle, hogy Tabéry a jóízletről semmiféle érdekesen piszkos, de különben természetes jelenet kedvéért nem hajlandó megfélekedni. Van e regénynek egy jelenete, az a bizonyos nagyváradi éjszaka, amelyen Teleki Anna Bólyai Jánosnak szeretője lett. E jelenet emlékeztet Maupassant *Egy élet c.* regényében a házaselet első éjszakájának leírására, amit különben Erdős Reneé is sokszor elbeszélt, legszínesebben *A nagy sikoly*-ban. Ez az erotikus téma föltétlenül kényes. Elég egy ügyetlen szó, vagy egy durva gondolat ahhoz, hogy pornografia legyen az írásból. Tabéry a *Szarvasbika*-ban derekasan megbirkózott e nehéz művészi feladattal. Regényének erről szóló része (85–87 l.) valóban remek munka.

De nem az efféle alkalmi virtuskodásban látom én Tabéry művészetének igazi realizmusát, hanem a főalakok megrajzolásában. Ahogyan Tabéry egy egész emberéletet, egy egész egyéniséget meglát és megláttat, az nála az igazi művészet. Ott van például Farkas, az apa. Milyen szoborszerűen befejezett jellem! Vagy ott van Anna, ez az örök asszony, aki szerelmével végzete lett az apának s a fiúnak. Jókai arra tanított meg, hogy a nő — ideál, eszménye a törekvő életnek. Molnár Ferenc viszont azt bizonygatja, hogy a nő a férfinek ősellensége, aki csak azért van teremtve, hogy legyen aki minden férfit megrontson. Tabérynek Annája félig ideál, félig ősellenség: mindkét tudásban fölkelti az ambíciót, de aztán azt továbbvezetni már nem tudja. Anna a szenvedély lángolásában gyönyörködik s neki mindegy, hogy e szenvedély a tudománynak vagy pedig a szerelemnek lángolása, aminthogy az is mindegy: megéle, vagy pedig elhamvad a lángolásban áldozata. Teleki Anna

olyan, mint Madách Évája: meglehet halni érte, vagy lehet félni tőle, de közömbös lenni iránta nem lehet. Ki elég szerencsés nem állani útjába, az sohasem tudja meg, hogy ki ez a nő; de aki egyszer kóstolta csókját, ölelte, s belebágyadt szemének fénylő tekintetébe, az még akkor sem sajnálja egy öleléséért, egy csókjáért odaadni életét, ha az az élet történetesen egy Bólyai élete. Teleki Anna nem ördög, nem is angyal, csak — nő; s épen ez végzete.

Valamennyi szereplő között legnagyobb e regényben Bólyai János alakja. Engem valósággal megdöbbentett az a mély élettálatás, ami ezt Tabérynak inspirálta. Nem Bólyai genialitásának pompás megrajzolása itt a legfőbb művészet. Ha én embercsodákat akarok látni, akkor Jókait olvasom. Jókait e téren eddigelé még senki nem multa felül. Tabéry művészete itt más. János valóságos futóbolond, aki nem tud sokáig egy helyben maradni, nem tud sokáig egyforma kedélyű lenni s nem tud egy dologgal kitartással foglalkozni. Mint mérnökkari katonatiszt bejárta az osztrák-magyar-monarchiát, egyik helyen mérnökgenie, másik helyen hegedüvirtuóz, harmadik helyen mestervívó. Tehát igazi Jókai regény-hős. Hanem jelleme nem nyugodott szilárd alapokon. Roppantul önérzetes volt, ölni kész a legkisebb megbántásra. De ha szerelemről volt szó, akkor egy percnyi örömért a legdurvább megaláztatást is szívesen elviselte. Nem mindig szeretett, de ha rájött a düh, akkor nem volt válogató. Amilyen nagy tudós, ép olyan erőteljes puhány, ha vére ingerelte. Ennek a Bólyai Jánosnak elképzelése és megrajzolása a modern magyar szépirodalomnak egyik bravurja. Aki erre képes volt, az minden elismerésünkre méltó.

Arról persze lehet vitatkozni, hogy vajjon a mese mindig jól van kigondolva? Én például teljesen elhibázottnak tartom az egész regényre döntő jelentőségű nagyváradi éjszaka ötletét, mely egyébként nagy írói rutinnal van megírva s amelynek az volna művészi célja, hogy fölkeltsen Jánosban a többé soha ki nem élő szerelmi vágyat. Ennek az egész epizódnak beszövése a regénybe egy nagy tévedés, mert — én legalább — teljes határozottsággal hiszem, hogy egy nő nem azzal ébreszt igazi szerelmi vágyat önmaga iránt, hogy időnap előtt megadja magát a férfinak. A kiélvezett gyönyör a gyönyörűségnek végét szokta jelenteni. Épen ezért tisztán művészi szempontból is jobban tette volna Tabéry, ha az egész nagyváradi kalandot

mint az egész regénynek legfontosabb eseményét más epizóddal pótolja, amely nem ilyen különcködés, vagy amint Berde Mária helyesen mondotta : nem freudizmus, hanem valami egészen természetes emberi tény.

*

Itt azonban álljunk meg egy kissé s beszéljünk egy olyan dologról is, amiről a fentiekben szándékosan hallgattam; arról, hogy azok a regényhősök, akiket Tabéry annyi élethűséggel, annyira határozott művészettel rajzolt, nemcsak költői figurák, hanem egyszersmind történeti szereplők is, kiknek életkörülményeit hiteles okmányokból meglehetősen részletes pontossággal ismerjük. A *Szarvasbika* nem egyszerűen csak regény, hanem történeti regény; a *Bólyaiak*, meg Teleki Anna sorsa történelmi valóság. Az tehát az eddig figyelmen kívül hagyott kérdés: vajjon hogyan viszonylik Tabéry munkája a történeti igazsághoz?

E kérdés először csak úgy általánosságban is érdekes, mert tudjuk, hogy a történeti regénynek művészi problémáját a szépirodalomnak eddigelé még nem sikerült teljes határozottsággal földerítenie. A tényállás itt az, hogy ha a történeti regény túlerősen ragaszkodik a történeti hitelességhez, akkor megszűnik szépirodalom lenni; viszont ha teljesen szabadon bánik a valótényekkel, akkor meg nem igényelheti a történeti regény elnevezést. A hiteles valóság s a teljesen szabad költői elképzelés között kell lennie egy aranyközépútnak, amelyen a történeti regényíró járhat. Azt kell tehát most megnéznünk, hogy ezen az úton járt-e Tabéry, vagy pedig — bárminő okból, de — letért arról? A történeti hitelesség kérdése azonban egészen közlőrl is érdekel minket, mert akikről e regényben szó van, nem egyszerűen akárki emberek, hanem a magyar géniusznak örök időkre halhatatlan büszkeségei. Az tehát a kérdés: vajjon Tabéry elég tisztelettel viseltetett a *Bólyaiak*, meg Teleki Anna hiteles emlékezete iránt, vagy pedig a művészi hatás kedvéért meghamisította a multat?

Itt sajnálattal kell megállapítanom, hogy a *Szarvasbika* a hiteles valóságtól nagyon eltért. Nem azért, mert a történelmi tényeket összevonta s száz apró epizód helyett csak egyet mondott el, de azt aztán úgy, hogy abban az egyben mind a száz visszatükröződött. Tabéry sokkal jobban értette művészetét, sem hogy alkotástechnikai dolgokban tévedett volna. Ő egyéb dol-

gokban tévedett. Ha az ember a *Szarvasbika* után (vagy előtt, az mindegy) elolvassa Bedőházy Jánosnak *A két Bólyai* c. monografiáját, majd pedig Stäckel Pálnak a M. Tud. Akadémia kiadásában (és Rados Ignác fordításában) megjelent Bólyai-életrajzait, kénytelen megállapítani, hogy az igazi Bólyaiak életét Tabéry csak nagy általánosságokban, tehát csupán külsőségekben s ott is felületesen figyelte meg, lényegileg azonban feltűnően félreértette; Teleki Anna sorsát és jellemét pedig eleitől végig meghamisította. Tabéry regénye alapján azt kellene hinnünk, hogy mind a két Bólyai egész életén át minden egyéb fölött első sorban a szerelem bolondja volt, míg a valóság az, hogy asszonnyal ugyan mindkettőjüknek volt baja elég, de alapjában véve — s egy egész élet alapjellemeinek megállapításakor ez a fontos — nem a szerelemnek, hanem a tudománynak voltak fanatikusai.

Én szívesen elhiszem, hogy úgy, ahogyan a regény meg van írva, az összes szereplők pompás költői alakok, de ép oly határozottsággal állítom, hogy e költői alakoknak a történelmi valósághoz alig van valami közük. Tabérynak történelmi szempontból az volt legnagyobb tévedése, hogy a Bólyaiak egyéni élettragikumát Teleki Anna iránti végzetes szerelmükkel magyarázta. Tekintsünk egyelőre el attól, hogy a valóságban Teleki Annába Bólyai Farkas nem nagyon lehetett, János pedig nem volt szerelmes; s nézzük a kérdést egészen más szempontból. A megmagyarázandó tényállás itt ez: volt az 1800-as évszázad első felében Marosvásárhelyen két tudós, akik geometriai ismereteikkel felülmúlták az akkori idők bármelyik szaktudósát. Ez a két tudós hiában próbált Erdélyből külföldre kijutni és ott, a tudományok valamelyik egyetemi városában elhelyezkedni, — itthon kellett maradniok. Itthon pedig minden ellensége volt szárnyalni vágyó tudós lelküknek. A két Bólyai végül is törött szárnyakkal megadta magát sorsának. Fényes reményekkel megindult életük derékban kettétörve nem úgy fejeződött be, ahogyan megkezdődött. Farkasból melancholikus szótlán öreg lett; János pedig világkerülő, mindennel elégedetlen, összeférhetetlen, ideges félbolonddá vált. Az ilyen életsors Erdélyben nem ritka. A különbség a két Bólyai élete s a tipikusan erdélyi magyar sors között nem itt keresendő, hanem abban, hogy letörésük előtt a Bólyaiak megalkothatták életüknek főművét, míg mások rendszeren főművüknek megalkotása

előtt törnek össze. A Bólyaiak sorsa a tipikusan erdélyi magyar sorshoz képest diadalmas életnek mondható.

Ha már most e két Bólyai *ilyen* élettörténetének tragikumát kellene meghatároznom, én a fentiek megfontolása után azt mondanám, hogy a Bólyaiak életének tragikuma nem a ki nem elégített szerelmi vágy volt (mint Tabéry gondolta), hanem a mindentudás szivárványhídja után való szaladás. Az apa is, de még inkább a fiú saját genialitásának lett örültje.

Valami csodálatos változás volt a Bólyaiak életében. Bólyai Farkas, az apa, előbb költő akart lenni s drámákat írt; majd szakítva a poézissel, egészen geometriai tanulmányokra adta magát s sok más munkája mellett megírta a *Tentament*.

Még érdekesebb János sorsának változása. Elég fiatalon, 28–30 éves korában megírta híres *Appendix*-ét, aztán forrongó lelke egész haláláig űzte, hajtotta. Nyugtalansága hasonlított Petőfi sorsának nyugtalanságához. Hanem e nyugtalanság — mit talán nem is ok nélkül lehetne egy teremteni vágyó lélek alkotáselőtti vajudásának mondani — hiába kinozta: még egy *Appendix*-et megírni nem tudott. Olyan János nyugtalan élete, mint a kráter továbbforrongása az eruptio után. S amikor maga is belátta, hogy a geometria terén már nagyot alkotni képtelen, megírta *Üdvtanát*, melyben azt próbálta megmagyarázni: miképpen lehetne az emberiség boldog. Hát nem különös, hogy épen Bólyai János, az *Appendix* írója akarta megtanítani az embereket a boldogságra, ő, aki kortársai között talán a legboldogtalanabb volt?

Ilyennek látom én a Bólyaiak életének tragédiáját. Hogy ebbe a tragikus sorsba a szerelem is belejátszott, az tény, de döntő szerepe a szerelemnek itt nem lehetett. Van Herczeg Ferencnek egy gyönyörű novellája, címe: *Békák a kútban*. Arról van e novellában szó, hogy miként lett Kármán Józsefből, egy kiváló tehetségű s kitűnő diplomájú tanárból a kútban — Kölesházán — béka. Pedig minden képesség megvolt benne ahhoz, hogy nagy tudós, egyetemi tanár, akadémikus, stb. legyen. De Kölesházának falusias társadalma („a kút”) kiölt belőle minden nagyméretű vágyat. Így lett belőle szabadon szárnyaló sas helyett „béka a kútban.” Valami ilyen kútba-esett-béka-sors volt Marosvásárhelyen a Bólyaiak sorsa is. Ha én regényt írnék a Bólyaiakról, ennek a kútba-esett-béka-sorsnak bemutatását

tenném regényem vezetőtémájává s hiszem, hogy ezzel inkább eltalálnám a történeti igazságot.

Teleki Anna szereplése eleitől végig ellenkezik a valósággal. Ez a nő a valóságban nagyműveltségű asszony, híresen jó anya és szeplőtlenül tiszta igazi úri nő volt, aki azt a szerepet, amit Tabéry neki szánt, semmiért el nem fogadta volna. E bíráltnak amúgy is hosszúra nyúlt terjedelme nem engedi, hogy egyenként kimutassam, mennyire meghamisította itt Tabéry a hiteles történelmet. Elég, ha csak röviden ennyit mondom: a regény Teleki Annája teljesen költött alak, akinek báró Kemény Simonnéhoz — ez volt a valóságban széki gróf Teleki Anna — semmi köze nincs.

*

S ha mindez így van, akkor kérdezni lehet: mi hát ez a mű? Én azt mondom: egy nagytehetségű írónak föltétlenül művészi munkája. Sőt hozzáteszem még azt is, hogy: pompás történeti regény, amelyben egy korszak s abban néhány ember élete remekül van meg rajzolva. Csak épen egy kis változtatást kellett volna tenni rajta, de ezt aztán okvetlenül meg kellett volna tenni: az összes szereplők igazi nevét más nevekkal helyettesíteni. Ez a kis változtatás egyszerre mindent jóvá tett volna, — — s azonfelül meg lett volna mentve a kegyelet is, ami így bizony súlyos csorbát szenvedett.

Dr. Borbély István.